

Noor-Eesti projektist tänapäeva Eesti kultuurilis-poliitilise diskursuse taustal. Kriitilised ülestähendused

Daniele Monticelli

Milleks Noor-Eesti täna?

Üleilmastumise protsessi äärmise tasakaalutuse ja ebavõrdsuse tagajärjed – loodusressursside kiirenev ammendumine, migratsiooni intensiivistumine, sõda, terrorism jne – väljuvad tänapäeval oma globaalses mastaabis järjest rohkem traditsiooniliste (rahvus)riikide võimu ja võimete piiridest. See külvab inimestesse ebakindlust ja hirmu, olemusvõitluse tundega üritatakse toime tulla kogukondliku endassesulgumisega ja vaenulikkusega kõige vastu, mis tundub seda sulgumist kuidagimoodi ohustavat. Sellel pinnal on 21. sajandi hakul eri vormides esinevad konservatiivsed seisukohad Lääne kultuurilis-poliitilises diskursuses saavutanud kindla hegemoonse positsiooni. Eesti puhul avalduvad need seisukohad peamiselt kultuuri (ja keele) käsitlemises valdavalt rahvusliku identiteedi küsimuse vaatevinklist. Selline käsitlemislaad tõstab esile eesti kultuuri ja keele „säilitamise” ning „kaitsmise” vajadust, mida rõhutatakse päevalehtedes ja kultuuriajakirjades, keele- ja kultuuripoliitika küsimusi käsitlevates dokumentides ning aruteludes eri asutustes ja institutsioonides. Säilitamise ja kaitsmise vajaduse rõhutamisega kaasnevad kurtmised eesti keele ja kultuuri rikkumise ning segunemise, normide ja tavade ohtliku lõdvenemise üle. Need seisukohad põhinevad (eksplitsiitselt või implitsiitselt) oma ja võõra vastandamisel ning eeldavad võimalust tõmmata kindel piir, mis eraldab ja kaitseb kultuuri olemuslikke omadusi võõraste elementide võimalike mõjude eest. Tegemist on essentsialistliku kultuurikontseptsiooniga, mille järgi rahvus, keel ja kultuur langevad oma jäigas, kindlapiirilises ja puutumatus tuumas orgaaniliselt kokku. Poliitiliselt väljendub see kontseptsioon tsentraliseeriva ja välistava mõtteviisina, mis põhineb Eesti üherahvuselisuse, ühekultuurilisuse ja -keeelilisuse ideaalil. Sellel taustal on „vana” Euroopa (ja/või Ameerika) multikultuursuse ja multietnilisuse põhimõtte muutunud üheks siinsete konservatiivide tavapäraseimaks kriitikaobjektiks. Nende retoorikas tõusevad vastanditena esile Eesti ebakorrektned, aga loomulik ja seega õige („mehine”) kultuurilis-poliitiline diskursus, ning Euroopa korrektne¹, aga kunstlik ja seega väär („kohitsetud”) kultuurilis-poliitiline diskursus. Lähtudes käesoleva artikli teemast, sobib mainitud hoiakute illustreerimiseks hästi Alvar Loogi arvamuse lugu „Poliitiline korrektsus ja rahvuslik enesetapp”, milles autor vastandab Euroopa umbisikulisel ja identiteetideta kosmopolitismile Eesti „rahvuskehandi elulisi valikuid”, „rahvuslikku enes säilitusinstinkti” ja „tõupuhtuse ideaali”. Mainitud kirjutises võtab Loog selle vastanduse kokku

¹ Selles mõttes oleks huvitav lähemalt analüüsida paljude eesti ajakirjanike ja poliitikute tõelist poliitilise ja muu korrektsuse foobiat. Teoreetiliselt saab seda ehk seletada igati õigustatud (enese)tsensuuri vastase hoiakuga, kuid praktikas avaldub see ebakorrektsus enamikul juhtudel pelga sallimatusena igasuguste kultuurilis-ühiskondlike erinevuste ja vähemuste vastu.

järgmiselt: „Tänaseks oleme igatahes jõudmas olukorda, kus mõlemat korruga enam hästi ei saa: ole kas korralik (ehk tolerantne ning rahvus šovinistlike meeleoludeta) eurooplane või rahvusliku eneseteadvusega eestlane. Lähiaegade selgeimaks lakmuspaberiks osutatud protsesside efektiivsuse kohta Eestis on Tõnismäel tänase päevani seisv pronksõdur. See on euroopaliku uuseetika võit põliselanike rahvusliku eneseuhkuse üle, näilise kodurahu eelistamine ajaloolisele identiteedile.” (Loog 2006; minu sõrendus – D. M.)

Selline lähenemine tuletab meelde samasuguseid etteheiteid, mida 20. sajandi alguse eesti rahvuslased ja vanema põlvkonna kultuuritegelased kasutasid nooreestlaste vastu. Loog ise tõmbab oma artiklis paralleeli Noor-Eesti alustatud ja praeguse „kultuurilise koloniseerimise” vahele ning ülaltoodud tsitaadis ilmneb erilise selgusega nooreestlaste „nii/kui ka” (eurooplased ja eestlased) sissearvava loogika asendamine Eesti nüüdisaegsete konservatiivide *kas/või* välis-tava loogikaga. Samamoodi kirjutab näiteks Tiit Hennoste nooreestlaste algatatud ja tänapäeval jätkuvast enesekoloniseerimisest, mida tähistab soov asendada oma kultuuri alused võõra (s.t euroopaliku) mõtteviisiga (vt Hennoste 2006). Sellistes oma-võõra vastandustes jäetakse aga peaaegu alati käsitlemata kaitsmise ja säilitamise objekt: selle „oma” olemus, mida selliste käsitluste autorid tunduvad pidavat kõikidele iseenesestmõistetavaks. Tänapäeva filosoofia ja kultuuriteooria on aga veenvalt näidanud, et just sellesama „oma” olemuse määratlemisega kaasneb suuri probleeme. Konservatiivsele kultuurilis-poliitilisele diskursusele omane praktiline „lahendus” sellistele probleemidele toob välja selle diskursuse olulise, kuid varjatud omaduse: autentsus või tuum, mida soovitakse kaitsta ja säilitada kui midagi algset ja loomulikku, on tegelikult alati konstrueeritud tagantjärele (vt Pilv 2007). „Oma” on tuletatud pigem vastanduse kaudu „võõraga”, kelle iseloomustamiseks kasutatakse aga sageli kulunud ja labaseid klišeid, nagu me ohtralt kuulsime ja lugesime just Loogi järgi „lakmuspaberlike” pronksõduri sündmuste ajal. Paradoksaalsel kombel tundub sellistel äärmusliku vastanduse hetkedel „oma” kaotavat igasuguse algupära ja eriomasuse ning näib ilmuvat (universaalse kultuurimehhanismi tagajärjel) pelgalt kui kord vs. kaos, seadus vs. vägivald, tsivilisatsioon vs. barbaarsus jne. Pronksõduri sündmuste hoovuses ilmnes väga selgesti ka teine konservatiivsele poliitilis-kultuurilisele diskursusele omane joon ehk välistatud kolmanda seadus: see, kes või mis ei ole piisavalt oma, on juba põhimõtteliselt võõras. Nagu Juri Lotman on märkinud: „Juba sallivuse-idee ise on binarismi psühholoogiale võõras. Selle tarvis on kasutusel teised määratlused: põhimõttelagedus, oportunist, usuleigus.” (Lotman 2007: 26.) Kui Friedebert Tuglas kirjutab Dreyfusi protsessist², mida rahvuslased pidasid Noor-Eesti vastu (Tuglas 1918: 13), võiks praegu samamoodi rääkida avalikust kohtumõistmisest, mida peeti „sisemiste võõraste” ehk ametlike

2 Prantsuse kohus mõistis 1894. aastal spionaažis süüdi juudi päritoluga kapteni Alfred Dreyfusi. Süüdistused olid tegelikult alusetud, aga prantsuse rahvuslased kasutasid need ära antisemitistliku ja antidemokraatliku kampaania läbiviimiseks. Kirjanik Émile Zola võttis Dreyfusi kaitseks sõna pamfletiga „J'accuse” („Ma süüdistan”).

seisukohtadega mitteleppivate aramusavaldajate vastu ajakirjanduses, internetis ja televisioonis mitme kuu vältel pärast 2007. aasta aprilli sündmusi Tallinnas.³

Kultuuriajalooline reaalsus ja enesekirjeldus

Kuigi konservatiivne diskursus kipub oma kultuurikontseptsiooni essentsialistlikult samastama kultuuriga *tout court*, tuleb seda diskursust Juri Lotmani järgides käsitleda lihtsalt kui üht võimalikku kultuuri enesekirjelduse viisi, mis aga, saavutades ühiskonnas hegemoonse positsiooni, hakkab avaldama kultuuri arengule tugevat mõju. Teiselt poolt kirjeldab Lotman kultuuri „ajaloolist reaalsust” kui keerulist protsessi, milles muutuvate piiridega heterogeensed süsteemid ja keeled puutuvad kokku ja astuvad dialoogilistesse suhetesse, tekitades uusi kooslusi ja tähendusi (Lotman 1991: 408, Lotman 2001: 10, Lotman 2002: 2647). Konservatiivne enesekirjeldus toimib kui „mütologiseeritud pilt” või kui „ideoloogiline autoportree” ning tõmbab jäigad kultuuripoliitilised piirid, tekitades sellise väärtuste tuuma (metasüsteemi või -keele), mis asub kultuuriprotsessi juhtima ja suunama ehk lihtsustama (Lotman, Uspenskij 2001: 132–133; Lotman 2002: 2647, 2651–2652). Just sellise tsentraliseeriva mehhanismi puhul võiks seega rääkida kultuurilisest enesekoloniseerimisest, mille kaudu asub see „oma” ehk kultuuri tuum koloniseerima sisemist „võõrast” ehk kultuuriruumi perifeerseid erinevusi. Juhul, kui selline samastamine ei õnnestu, eitab konservatiivne kultuurilis-poliitiline diskursus sisemise heterogeensuse olemasolu ikka, paigutades selle püsivad kandjad väljapoole kultuuriruumi piire (Lotman 2000: 129).

Teist võimalikku kultuuri enesekirjelduse viisi võiks, vastupidi, nimetada *ekstsentriliseks* ehk kõrvalekalduvaks, väljapoole orienteerituks (Lotman 1999: 355–356). Selline enesekirjeldus ähmastab piire kultuuri sisese ja selle välise ruumi vahel ning tihendab nendevahelisi kokkupuutepunkte, mõjudes niimoodi kultuuriprotsessile kiirendavalt ja soodustades olemasolevate vormide teisenemist ning uuenemist. Lotmani sõnul: „[...] kui *kontsentrilised* struktuurid kalduvad sulgumisele, vaenulikuna tajutavast ümbritsevast ruumist eraldumisele, siis *ekstsentrilised* struktuurid kalduvad teiste kultuuridega avatuse ja kontaktide poole” (Lotman 2000: 192; minu tõlge – D. M.).⁴

3 Selle nõiajahi paradigmaatiliseks juhtumiks võib pidada Riigikogus toimunud arutelu Juhan Kivirähki 30. aprillil ilmunud valitsusekriitilise aramusartikli üle. Riigikogu 2. mai istungil seadsid saadikud Marek Strandberg ja Igor Gräzin kahtluse alla Kivirähki sobivuse riigi finantseeritava Rahvusvahelise Kaitseuuringute Keskuse teaduriks põhjusel, et viimane taunis valitsuse käitumist pronkssõduri küsimuse lahendamises ja soovitas peaministril tagasi astuda (vt Stenogramm 2007, Kivirähk 2007). Kasutades siinkohal pronkssõduri sündmuste ümber toimunud vaidlusi võimalusena tuua välja konservatiivse poliitilis-kultuurilise diskursuse olulisi omadusi, rõhutan nende sündmuste tagamaade ja tagajärgede Eesti-siseseid aspekte, jättes teadlikult tagaplaanile Eesti ja Vene riigi vahelise konflikti, mille olulisust ma sugugi ei eita. Kogu loo taandamine skeemile „iseseisev Eesti vs. imperialistlik Venemaa” on aga see rahvuslikule konservatiivsusele omane diskursiivne strateegia, mille abil kehtestatakse hirmu ja segadust külvav „riigivaenlaste” samaväärsuse ahel: Venemaa imperialistlik poliitika = Eesti venelased = teistsit mõtlejad eestlased.

4 „*‘concentric’ structures tend towards enclosure, separation from their surroundings which are classed as hostile, while eccentric structures tend towards openness and contacts with other cultures.*”

Siinse artikli üritus iseloomustada nooreestlaste projekti ideoloogilisi aluseid uuest vaatevinklist põhinebki ideel, et „nooreestlust” tuleb käsitleda kui ekstsentrilisusel rajanevat kultuurilis-poliitilist diskursust. Seega ei üritanud Noor-Eesti tuua võõrast (euroopa) kultuuri, et sellega oma (eesti) kultuuri asendada. Pigem viis Noor-Eesti eesti kultuuri sees ja selle piiridel läbi laiahaardelise lahingu kultuurilis-poliitilise konservatismi hegemoonia kõigutamiseks ning selle asendamiseks välisele avatud, uuendustele orienteeritud ja erinevusi soodustava eesti kultuuri enesekirjeldusega. Noor-Eesti ajakirja esinumbri avapöördumises kirjutabki Gustav Suits liikumise tegevusest kui „võitlusest kirjandusliku hegemoonia pärast Eestis” (Suits 1910: 5). Hoolimata tahtest olla poliitilistest erakondadest sõltumatu, avaldub Noor-Eesti projekti poliitiline külg kõigepealt just võitluse retoorikas, mis on omane radikaalsetele ja revolutsioonilistele rühmitustele. Alljärgnevas tõstan esile Noor-Eesti ekstsentrilise kultuurilis-poliitilise diskursuse programmilised ja rakenduslikud põhijooned ja üritan nendest lähtudes visandada Noor-Eesti kultuurikontseptsiooni üldkäsitluse võimalikku alust. Eesmärk on keskenduda Noor-Eesti liikumise nendele aspektidele, mis võiksid osutada efektiivseks kõigutama konservatiivsete seisukohtade hegemoonset positsiooni ka 21. sajandi Eesti kultuurilis-poliitilisel väljal.

Ekstsentriline, eklektiline, katkestuslik Noor-Eesti

Nooreestlaste ekstsentrilise loomuse rõhutamisel ilmneb põhitakistusena asjaolu, et ollakse harjunud mõtlema Eestist kui perifeeriast ja piiririigist, mida ohustab imperiaalne keskus, olgu see Venemaa, Euroopa või Ameerika. Minu arvates on aga Noor-Eesti fenomeni viljakamaks käsitlemiseks vaja muuta perspektiivi ja mõelda Eestile kui keskusele. Vaatamata mõningatele nooreestlaste eneste väidetele, pole teistsugune ruumisemiootiline perspektiiv 20. sajandi alguse Eesti kultuuritegelaste puhul mõeldav, sest Euroopa geograafilises ja kultuurilises ruumis – välja arvatud osaliselt saksa ja vene – alles hakati liikuma. Teine vajalik metodoloogiline perspektiivi muutusseisneb lahtiütlemises oma–võõra binaarse opositsiooni kesksest ja ülimumilikust positsioonist kultuuri loomuse ja arengu mõtestamisel. Hoolimata tollaste ja praeguste kriitikute etteheidetest, ei olnud nooreestlaste tõstatatud kultuuriline skandaal üldse seotud oma ja võõra eristamise ja/või vastandumise probleemiga; palju olulisem ja kesksem oli nende silmis vastandavalt eristada vana ja uut, olemasolevaid ja tulevase kultuurisaavutusi. Sellepärast tõuseb nii nende ilukirjanduslikes teostes kui ka teoreetilistes käsitlustes kõigepealt esile küsimus: kuidas saab vanast lahti öelda selleks, et sünnitada midagi uut ja enneolematut? Kui eesti kultuuri kese langes nooreestlaste silmis kokku vana kultuuri ja keelega, mida levitasid ajalehed, kirjanikud ja teadlased ning mis hegemoniseeris kogu eesti kultuuriruumi, fikseerides selle norme ja piire, oli selge, et ainus viis uuendusi läbi viia oli muuta see kese haavatavaks sellele, mis tuleb väljastpoolt. Sellepärast muutus nooreestlaste retoorikas eriti oluliseks just „piiri” kujund. Näiteks Friedebert Tuglas kirjutas oskusest endistest piiridest üle vaadata (Tuglas 1918: 17) ja Bernhard Linde rääkis murdmisest üle Eesti piiri (Linde 1918: 14). Kõige ilmekamalt kirjeldas seda piiride ületamise ja murdmise tungi Johannes Semper, rääkides kustutamata janust „Eestit osa saada lasta kõigist tuultest,

rajudest, otsimistest ja saavutustest vaimlises ilmas” (Semper 1918a: 33). Niisiis on piiride avamine ja kultuurikeskme haavatavuse suurendamine ehk ekstsentrilisus nooreestlaste uuendava projekti esimene strateegiline komponent. See vastandub aga otseselt tolle- ja nüüdisaegse konservatiivsuse kultuuri kaitsmise ja säilitamise ideele.

Nooreestlaste strateegia teine aspekt põhines seisukohal, et vana eesti kultuuri ja keele puhutus ja algupärasus, mida alalhoidlikud kultuuri kaitsjad säilitada püüdsid, on tegelikult silmapete: 19. sajandi eesti kultuur ja keel olid läbinisti saksa keel ja keel. See aga tähendas, et uus ja omapärane eesti keel ja kultuur ei saanud tekkida spontaanselt, loomuliku süsteemisese arengu kaudu. Uudsus ja omapärasus võisid nooreestlaste arvates, vastupidi, võimalikuks saada ainult siis, kui ühekülgsele saksa mõjul välja kujunenud süsteemi paisata kõikvõimalikest teistest kultuuridest ja keeltest pärit kilde. Semper kirjutas näiteks vajadusest vägivaldselt pookida eesti kultuuri teistest maadest toodud oksad, selle asemel et istuda rahulikult „omapärasuse” otsas (Semper 1918b: 65). Tuglas rõhutas selle meetodi otstarbekust just saksa mõjude hegemoonia kõigutamiseks: „Ja selleks, et põhjani meie praeguses kulturis valitsevate ühekülgsete võõraste mõjude vastu tasakaalu leida, selleks tuleb mitmesuguste võõraste, tihti ristamise vastu käivate kultuuridega tutvust teha”. (Tuglas 1912b: 264, vt ka Linde 1910: 219).⁵ Siinkohal tasub seega rõhutada, et nooreestlased ütlesid küll „Euroopa”, aga tegelikult kasutasid – alati küll mitte teadlikult ja kaalutletult – mõningaid Euroopa kultuuride ja keelte kilde teiste Euroopa kultuuride ja keelte kildude mõju neutraliseerimiseks, tasakaalustamiseks või mitmekesistamiseks. Keeleuuendust iseloomustades on Tiiu Erelt nimetanud seda strateegiat „kõikjalt haaramiseks” (Erelt 2000: 80), võiks aga ka rääkida nooreestlaste „eklektilisusest”. Ühelt poolt teeb piiride avanemine võimalikuks haarata kõikjalt väljastpoolt: *haarama väljast* on kreeka keelse verbi *ek-légein* otsene tähendus. Teiselt poolt lagundab selline välismõjude mitmekesistamine aga eesti kultuuri sisemist ühtsust ja soodustab selle diferentseerumist. Nagu kirjutas Linde, on Eesti ilm Noor-Eesti mõjul „hargnud, käriseses mitmest õmblusest, mille niidid ammugi olid pehatanud” (Linde 1918: 65, vt ka Tuglas 1912b: 261, Suits 1931: 51). Just see mitmekesistav hargnemine on aga vajalikuks eelduseks eesti kultuuri omapärase avalduste tekkimiseks. Semper väljendas sama põhimõtet, kirjutades, et eesti stiil saab olema omapärane alles siis, kui kõik võimalikud stiilid on eesti kirjanduses esindatud (Semper 1918b: 66). Johannes Aavik seostas eesti kultuuri tuleviku otseselt stiili omapära rikastamisega mitmekülgsete võõraste mõjude abil (Aavik 1915: 227). Ekstsentrilisus tähendas seega vana kultuuri keskme lahtiütlemist kahes mõttes: suundumist väljapoole ja sisemist polütsentrismi.

Nooreestlaste strateegias mängis kesksel rollil veel idee, et läbiviidav kultuuriline uuendus toimib kui oluline katkestus varasema traditsiooniga. Tegemist ei ole järjepidevusega, s.t loo-

5 Teatavasti pöördusid nooreestlased pilgu kõigepealt rooma- ja itaaliakeelsete maade (Prantsusmaa, Itaalia), Soome ning ka inglise keele ja kultuuri poole.

muliku, aeglase arenguga, kus muutused kasvavad välja varasemast pinnasest.⁶ Nooreestlaste soovitud katkestus on, vastupidi, selline, mida Lotman nimetab plahvatuslikuks protsessiks, s.t kiirendatud, revolutsiooniline areng, mis saab toimuda ainult kunstliku sekkumise abil ja järjus kokkupuutel teisesusega. 20. sajandi alguse ja ka nüüdisaja kriitikas levinud etteheide, et nooreestlased tahtsid vana kultuuri hävitada ja asendada millegi segase ja ebamäärasega, eirab just katkestusele omast loogikat, sest vastupidiselt järjepidevate protsesside ennustavatele tulemustele saab plahvatusliku tulemuseks olla „ainult ebamäärane ja aimav ettekujutus” (Aavik 1915: 229).

Nooreestlaste katkestuse loogikal on vähemalt kolm koordinaati: ajalooline, individuaalne ja kontseptuaalne.

1. Ajalooliselt paigutavad nooreestlased oma tegevuse perioodi, mida nad mõistavad eri aegade piirina: *ülemineku ajajärk*, *murranguaeg*, *künnis* on sõnad, mida nad kasutavad oma aja iseloomustamiseks. See on *kaos* ja *käärimine* (vt Tuglas 1918: 18–19, Suits 1910: 3), mis järgneb plahvatuslikule sündmusele (1905. aasta revolutsioon) ning mille vabastatud energiat tuleb edasi kanda ja võimendada. Semper läheb siin vist kõige kaugemale, kui ta kirjutab lõpmatust liikumisest, alalisest revolutsioonist (Mihhail Bakunini järgi) ja vajadusest vältida tardumise hädadohtu (Semper 1918a: 30–31, Semper 1918b: 70). Selline retoorika kandub otsekohe nooreestlaste kultuuri ja keele uuendustegevusse. Selleks et läbi suruda võimalikult radikaalseid ja ulatuslikke uuendusi, pidas Aavik oma keeleuuenduse oluliseks põhimõtteks keele hoidmist vankuvuses ja heterogeenses voolavuses, viga oleks keelt liiga ruttu fikseerida (Aavik 1915: 226).

2. Ajalooline katkestus kandub üle individuaalsele ja põlvkondlikule tasandile siis, kui „noor” vastandatakse „vanale” ja see vastandus on teatavasti Noor-Eesti uuenduse retoorikas väga oluline – *jeunesse oblige!* Rahulolematuse, mässumeel, terve mõistuse seatud piiridest üleasetumine on põhilised omadused, mis tõusevad nooreestlaste kirjutistes esile kui noorusele iseloomulikud jooned. Selles osas sarnaneb Noor-Eesti retoorika 1968. aastal mässanud Euroopa noorte omaga. Gustav Suitsu *adagio*, mille järgi oli Noor-Eesti ürituseks võimatu võimalikuks tegemine Eestis, leiab täpse kajastuse 1968. aasta Prantsusmaa ja Itaalia tudengite mässu võib-olla kõige iseloomulikumas loosungis: „Me tahame võimatut!”

3. Kontseptuaalselt avaldub katkestuse idee nooreestlaste eneseidentifitseerimises „intelligentsina”, sest nad mõistavad rahulolematust vana ja olemasolevaga intelligentsile iseloomulikuna. Näiteks kirjutab Linde: „Iga intelligentsi kehas on suurel määral just ka selle

6 Just rahvusliku kultuurilis-poliitilis-juriidilise järjepidevuse retoorika on taasiseseisvunud Eestis konservatiivse diskursuse peamine tugialus.

rahva alaliselt liikuvat, vähe paigal püsivat, elavat, voolavat, rahutumat osa". (Linde 1915: 206). Sellele vastandab ta enesega rahulolemise kui „haridus-metsluse esimese tundemärgi" (samam, 207).⁷

Sama on erinev ehk kunstiline on kunstlik ehk esteetiline Noor-Eesti

Kui ekstsentrilisust, eklektilisust ja katkestust võib pidada Noor-Eesti uuendusretoorika olulisemateks elementideks, siis on see ilmselt sellepärast, et liikumise kultuurikontseptsioon erineb märgatavalt konservatiivsest kultuurikontseptsioonist, mida ma siinse artikli alguses lühidalt kirjeldasin. Nooreestlastele heidetakse tihti ette nende seisukohtade ja tõekspidamiste heterogeensus, kindlasti on aga üks idee, millega nad olid kõik nõus: Noor-Eesti tõstis esimesena Eestis esile esteetika küsimuse. Villem Ridala kirjutab näiteks nii: „Noor-Eesti on kirjandusse hoopis uue, senni olematuma mõiste toonud, see on, esteetilise küsimuse" (Ridala 1918: 81, vt ka Aavik 1910: 114–115).⁸ Nooreestlaste kavatsustes on just esteetiline printsiip see, mis otseselt vastandub rahvusluse ja veresuguluse printsiibile ning nendega seotud „lihakarni jargonile" (Tuglas 1912a: 45) ehk siis essentsialistlikele hoiakutele kultuurinähtuste hindamisel. On selge, kuidas esteetiline printsiip toimib nooreestlaste loomingus ja kriitikas ning millised on selle seosed ajastu analoogsete ideedega mujal Euroopas, aga kas on põhjendatud näha siin uue, konservatiivsele essentsialismile vastanduva kultuurikontseptsiooni alust? Kuigi nooreestlaste tekstides ei leidu seda kontseptsiooni kuskil süsteemselt, arvan, et seda on võimalik süstematiseerida, kasutades oma ja võõra vastandamise loogika asemel samasuse ja erinevuse dialektika ideed.

Väga huvitav on selles mõttes „Noor-Eesti" IV albumis ilmunud Tuglase artikkel „Kirjanduslik stiil" ja selles leiduv rahvaluule analüüs. Oma analüüsis ei keskendu Tuglas rahvaluule lähedusele loodusega, selle orgaanilisusele või kokkulangemisele kogukonna elu, mõtte ja suletud olemusega. Need on omadused, mille kaudu tõstetakse tavaliselt esile rahvaluule arhailisust – nii *vanaduse* kui ka *alguse*, *arhké* tähenduses – ja loomulikkust, mis vastanduks modernsemate kirjandusžanrite kunstlikkusele. Tuglas rõhutab, ette vastupidi, rahvaluule kunstilist ja kunstlikku olemust, mida ta nimetab just „estetilikuks printsiibiks" (Tuglas 1912a: 29) ja mis toimib ühenduslülina vana ja moodsama kunsti vahel: „Otseselt meie päevade kunst, nii võitleb ka rahvaluule looduse vastu:

7 Mässumeelsele noorele heidab konservatiivne kohtumõistja ette terve mõistuse puudumist, intelligentsi süüdistab ta aga eemaldumises „reaalsusest" ehk antikontformismis ja „omade" reetmises. Pole juhus, et pronkssõduri sündmuste ajal sattusid raevu ja põlastuse alla kõigepealt „punaprofessorid", „vasakpoolsed kaunishinged" (Sutrop 2007), „püsivalt Gadameriga kokkupuutunud mõtlejad" (Maiste 2007) või „kevadisel perioodil südant valutavad emotsionaalseks muutunud luuletajad" (Stenogramm 2007), kes hoolimata „tegelikkuse" karmist korralekutsumisest otsustasid jääda truuks intelligentsile omasele „liikuvusele", „elavusele" ja „voolavusele" ega allunud käsule endaga ja omadega („metsikult") rahul olla.

8 1919. aastal andis Ridala välja esteetika ülevaate, mis oli kokku seotud Benedetto Croce 1912. aastal ilmunud raamatu „Esteetika kui väljendusteadus ja üleüldine keeleteadus" alusel (vt Ridala 1919). Vt selle kohta ka Ülari Ploomi artiklist „Ridala ikoonikast sümbolismi esteetika taustal" – Toim.

loob oma maailma oleva kõrvale [--]. Otsekui meie aja romantiker, nii mässab ka rahvas luule nimel realiteedi vastu.” (Samas.) Oletatava loomulikkuse ja harmoonia asemel on selle tõlgenduse järgi juba rahvaluules tegemist vaevalise ja keerulise vastuhakuga, mis põhineb täitmatul lõhel ja alalisel nihkel reaalsuse ja ideaalsuse vahel. Tuglas kirjutab selle kohta lauliku olemisest kahevahel, viibimisest kollektiivse ja individuaalse, reegli ja meelevalla, meeldetuletamise ja valiku piiridel (samas, 30). Nendel piiridel toimib kultuuri alust rajav operatsioon, mida võib nimetada tõlkimiseks avaras tähenduses (vt Torop 2002, Monticelli 2006) ning milles algus ja originaalsus taanduvad alati kättesaamatult lõpmatute teisenemiste eest. Seega on esteetiline printsiip selline loomulikkust õõnestav aspekt, mis teeb võimatuks juba rahvaluule ja seda loova kogukonna identsuse isendaga. Asjaolu, et kunstis väljendub „sama” alati eri viisidel, tähendab nimelt ühtlasi, et „sama” ei jää kunagi päris samaks. Esteetilise printsiibi esmasuse iseloomustamiseks tsiteerib Tuglas Oscar Wilde’i aforismi „tõde, see on stiili küsimus”, olles lisanud omalt poolt: „Ühtki mõtet ei või kahel viisil välja öelda, nii et mõte täiesti üheks ja selleks samaks jääks” (Tuglas 1912a: 33).

Nooreestlaste linnaelu ja -kultuuri ülistavat retoorikat võib kritiseerida mittevastavuse tolleaegse Eesti sotsiaalse reaalsusega (vt Hennoste 2006: 25); huvitavam on aga minu arvates näha selles olulist vahendit eespool kirjeldatud estetistliku kultuurikontseptsiooni väljatöötamiseks. Linn on elu loomulikkust õõnestav ruum, ühtesulatav ja mitmekesistav kultuuripada (Tuglas 1912a: 98–99, Linde 1910: 216–217), mis lakkamatult täidab ja segab elu kunstiga, muutes niimoodi elu kunstiliseks ja kunstlikuks. Linn tähendab seega nooreestlastele kõigepealt reaalsuse ja elu uut tajumise viisi, mis teeb need otseselt sõltuvaks esteetilisest tegevusest ehk kunstist. Semper nimetab selle uue tajumisviisi *sümbolismuseks*, mis „võib sääl sugeneda, kus värvid, lõhnad, vaated, shestid alatasa vahetuvad, kus kõik on muutlik ja silmad ei püsi paigal seisma. [--] Maa, sellevastu, omade silmapiiriliste lagendikkudega tõmbab hinge enesesse, ilma, et ta vahetuvaid kujusid looks.” (Semper 1912: 164.) Kuna tegemist on aga tajumisviisiga, ei piirdu sümbolism ainult konkreetse linnaruumiga, vaid võib laotuda „üle terve nähtavuse”: „See oleks lüürika võit ja ta tungiks jälle üle ääre elusse” (samas, 165; minu sõrendus – D. M.).

Iseloomustamaks estetistliku kultuurikontseptsiooni mõjusid nooreestlaste tegevusele, sobib minu meelest väga hästi Johannes Aaviku keeleuudenduse projekti läbiviimise strateegia. Oma kirjas Tuglasele 29. detsembril 1909 mainib Aavik, et „estetikale peaks otsustav võim grammatilise printsiibi üle jääma” (Vihma 1990: 29). Selleks on tal vaja kõigepealt grammatikat n-õ denatureerida, seada selle loomulikkus kahtluse alla, täpselt nii, nagu Tuglas denatureeris rahvaluulet. Sel eesmärgil kirjeldab Aavik keelt kui inimoimingu tööriista ja masinat, mida võib vastavalt kaasaegse kultuuri vajadustele lõpmatuseni täiendada, muuta ja uuendada (Aavik 1974: 5–14).⁹ Teiseks väidab Aavik, et 20. sajandi alguse eesti keele grammatika ei ole sugugi mingi eesti rahvale algupärane ja olemuslik väljendusvahend; vastupidi, see grammatika on vaid kunstlik segu eri mõjudest,

9 Aaviku keele kui masina kontseptsioonil peatun pikemalt oma Keeles ja Kirjanduses 2009. aastal ilmuvas artiklis „Eesti keeleuudendus ja Itaalia *questione della lingua*. Paralleelid ja põimumised”.

mille hulgas domineerib saksa. Aga just keele ja grammatika ebaloolumulikkus, nende kunstlikkus ongi see omadus, mis võimaldab iluideaali taotleval kunstnikul ja teadlasel¹⁰ sekkuda keele radikaalseks ümber tegemiseks. Enne kasutatud terminites võib öelda, et just „estetilik printsiip” ehk esteetilise küsimuse esmasus on see, mis muudab keele keskme ehk grammatika haavatavaks ja soodustab keelega ümberkäimisel ekstsentrilise hoiaku teket. Eesti keele uuendamine põhineb keele eristumise potentsiaalil, aga selleks, et see potentsiaal aktiveeruks, on kõigepealt vaja avada keele piire väljastpoolt tulevatele ehk eklektilistele mõjudele. Eesmärk on Ridala ja Aaviku sõnul keele „peenendamine” ja „tihendamine” (Grünthal 1911: 274), mille tulemuseks peaks olema midagi lähedast inglise keele ideaalile oma „lõpmata sünonümidega ja parallelsõnadega” (Vihma 1990: 46), s.t lõpmatu sisemise samasuse ja erinevuse dialektikaga.

Noor-Eesti nüüdisajal

Eelöeldu kokkuvõtmiseks püüaksin mõtestada lahti Johannes Semperi ideed, et „iga kultuur ikkagi enne muud on rahvusvaheline” ning tema (näiliselt) paradoksaalset seisukohta, mille järgi on „lahtirahvustamine” eesti kultuuri omapärasuse arendamise vajalikuks eelduseks (Semper 1918b: 64). Kultuuri rahvusvahelisust ei tule siin tõlgendada kui samasust teiste kultuuridega, muidu ei ütleks Semper *iga kultuur*, vaid lihtsalt *kultuur*. Kultuuri rahvusvahelisus osutab hoopis sellele sisemisele samasuse ja erinevuse dialektikale, mis ei lase ennast taandada sisemise oma ja välise võõra vastandusele. Teisalt aga tähistab kultuuri rahvusvahelisus selle ekstsentrilisust, avatust välisele ning olemist piiril, mille tõttu ei lange kultuur kunagi kokku selliste jäikade identiteedi määratlajatega, nagu näiteks rahvus. Selles valguses võib pidada näiteks Arvo Pärdi muusikat ja Juri Lotmani semiootikat kaheks omapäraseimaks eesti kultuuri väljenduseks. See omapärasus on aga tihedasti seotud just võimatusega nendes kultuuri ilmingutes „rahvuslikku elementi” eristada. Seda pole võimalik tagantjärele mõõta, eraldades oma ja võõrast ning tõmmates nende vahel kindlaid piire, sest sellise mõõtmise hind on pigem omapärasuse kadumine. Omapärasus on nii kättesaamatu just sellepärast, et see sünnib jälle uuesti siis, kui kultuurist saab kunst (või teadus), s.t kui singulaarse ja universaalse kohtumisest tekib läbimurre üle partikularismi piiride ehk *lahtirahvustamine*, nagu ütleb Semper.

Semperi kultuuri rahvusvahelisuse idees seostub kultuuri sisemine mitmekesisus selle avatusega välisele. Nagu kirjutab Lotman: „ühe ja sama monaadi võime siseneda kõrgema tasandi mitmetesse eri monaadidesse nende alastruktuurina, ning järelikult saada oma ühtsuse säilitamise kaudu paljude teiste tervikute osaks ja seeläbi olla iseendaga mitteidentne, selle vältimatuks eel-

¹⁰ Aaviku juures palju kritiseeritud kunsti ja teaduse, s.t uue stiili loomise ja keelekorraldusliku tegevuse segiajamine tuleneb otseselt Noor-Eesti estetistlikust kultuuri- ja keelekontseptsioonist.

duseks on sisemise struktuuri keeruline mitmekeelsus” (Lotman 1997: 12; minu tõlge – D. M.).¹¹ Oskus astuda dialoogi välisega, mis oli Noor-Eesti uuendusliku kultuurilis-poliitilise diskursuse peamine element, eeldab seega kultuurisisest dialoogi. See on aga võimalik ainult tingimusel, et seda kultuuriruumi läbivad piisavalt olulised erinevused. Konservatiivne kultuurilis-poliitiline diskursus, vastupidi, eeldab jäiga ja kindlapiirilise keskme ümber tekkivat ühtlust ja konsensust ning selle keskme hoidmise ja kaitsmise imperatiiv raskendab tunduvalt dialoogi tekkimist välisega. Sellepärast on raske eesti kultuuri konservatiivses enesekirjelduses leida kohta Noor-Eesti tegevlaste ja tegevuse jaoks; sageli käsitletakse neid seesuguses diskursuses kui ohtlikke ja kahjulikke võõrkehi, võõra agente („kolonisaatorid”), mille välja tõrjumine eesti kultuuriruumist on vajalik käik selle kultuuriruumi kindlapiirilise, ühtluse, järjepidevuse ja loomulikkuse tagamiseks.

Siinses artiklis on tehtud katset esitada selline Noor-Eesti käsitus, mis mõtestaks nooreestlaste liikumist kui eesti kultuuri sisemist alternatiivi konservativismi kultuurilis-poliitilisele hegemooniale. Nooreestlaste antikonformistlikud seisukohad eesti keele, kultuuri, ühiskonna ja nende perspektiivide kohta pole midagi võõrast ja väljastpoolt peale surutut, vaid on eesti kultuuri sissekirjutatud diskursiivne potentsiaal. Hoida kinni Noor-Eesti erinevusest ja ühtlasi rõhutada selle liikumise sisemuslikkust eesti kultuuriruumile tähendab teha võimalikuks liikumise diskursiivse potentsiaali reaktualiseerimine tänapäeva Eestis. Üldmainitud ekstsentrilisus, eklektilisus, katkestuslikkus, esteetiline kultuurikäsitlus ongi need Noor-Eesti diskursuse aspektid, mida heideti nooreestlastele ette sada aastat tagasi nende oma kaasaegsete poolt ning mida heidetakse neile jätkuvalt ette ka meie tänapäeva kriitikas. Minu arvates võiks aga just nende samade aspektide n-ö taaspäevakohastamine kaasa aidata selle kultuurilis-poliitilise konservativismi hegemoonia kõigutamisele, mis tänapäeva Eesti ühiskonnas levitab/külvab/võimendab oma ja võõra lepitamatu vastanduse loogikat ning kultuuri sisemiste erinevuste eitamist.

Kirjandus

Aavik, J[ohannes] 1910. Noor-Eesti ja arvustus. – Noor-Eesti, nr 2, lk 113–119.

Aavik, Joh[annes] 1915. Eesti kirjakeelse stiili arenemisjärgud. Visand. – Noor-Eesti V. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 216–229.

Aavik, Joh[annes] 1974. Keeleuuenduse äärmised võimalused. Stockholm: [Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut].

Erelt, Tiiu 2000. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Felix [Friedebert Tuglas] 1912b. Natuke Capitoliumist ja hanidest. – Noor-Eesti IV. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 257–268.

¹¹ „the ability of one and the same monad to enter into different monads of higher levels as a sub-structure and, consequently, while preserving its unity, to become a part of various other wholes, and in this respect to be non-identical with itself, inevitably presumes a complex polyglotism of its internal structure”.

- Grünthal, V. [Villem Ridala]** 1911. Eesti kirjakeele arenemine. – Eesti Kultura I. [Toim] V. Reiman. Tartu: Postimees, lk 214–304.
- Hennoste, Tiit** 2006. Noor-Eesti kui lõpetamata projekt. – Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasisivaateid / Young Estonia 100. Critical and Comparative Retrospectives. Koost, toim E. Lindsalu. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 9–38.
- Kivirähk, Juhan** 2007. Uue kolmikliidu verine algus. – Eesti Päevaleht, 30. aprill.
- Linde, Bernhard** 1910. Noored ja vanad. Üksikud lahutavad jooned. – Noor-Eesti, nr 3, lk 215–222.
- Linde, Bernhard** 1915. Eesti intelligents – Noor-Eesti V. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 201–214.
- Linde, Bernhard** 1918. „Noor-Eesti” kümne aastat. Tartu.
- Loog, Alvar** 2006. Poliitiline korrektsus ja rahvuslik enesetapp. – Sirp, 22. sept.
- Lotman, Juri** 1991. Kultuurisemiootika. Tekst–kirjandus–kultuur. Tallinn: Olion.
- Lotman, Juri** 1997. Culture as Subject and Object of Itself. – Trames, nr 1 (51/46), lk 7–16.
- Lotman, Juri** 1999. Semiosfäärist. Koost K. Pruul. Tallinn: Vagabund.
- Lotman, Juri** 2000. Universe of the Mind. Bloomington: Indiana University Press.
- Lotman, Juri** 2001. Kultuur ja plahvatus. Koost M. Tamm. Tallinn: Varrak.
- Lotman, Juri** 2002. Kultuuri fenomen. – Akadeemia, nr 12, lk 2644–2662.
- Lotman, Juri** 2007. Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast. Koost M. Lotman. Tallinn: Varrak.
- Lotman, Juri, Boris Uspenskij** 2001. Tipologia della cultura. Milano: Bompiani.
- Maiste, Valle-Sten** 2007. Kuidas mitte muutuda nendesarnaseks. – Sirp, 4. mai.
- Monticelli, Daniele** 2006. Keeleuuendus ja tõlkimine „Noor-Eesti” kultuurilise utopia raames Villem Ridala tõlgitud „Süütu” tõlke näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 379–386; nr 6, lk 477–490.
- Pilv, Aare** 2007. „Sa oled mul teine”. Teisesusest eesti kultuuri eneseanalüüsis. – Vikerkaar, nr 3, lk 77–92.
- Ridala, Villem** 1918. [Pealkirjata.] – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 81–85.
- Ridala, Villem** 1919. Esteetika. Tartu: Noor-Eesti.
- Semper, Johannes** 1912. Lüürik ja meie aeg. – Noor-Eesti IV. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 146–167.
- Semper, Johannes** 1918a. Mälestustest. – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 27–33.
- Semper, Johannes** 1918b. Noor-Eesti ja kunst. – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 62–73.
- Stenogramm** 2007. = XI Riigikogu stenogramm. I istungijärk. Kolmapäev, 2. mai 2007, kell 13:00. – <http://www.riigikogu.ee/?op=steno&stcommand=stenogramm&date=1178107200> – 10.03.2008).
- Suits, Gustav** 1910. Toimetuse poolt. – Noor-Eesti, nr 1, lk 2–5.
- Suits, Gustav** 1931. Noor-Eesti nõlvakult. Kahe revolutsiooni vahel. Tartu: Noor-Eesti.

- Sutrop, Urmas** 2007. Toetame oma põhiseaduslikku valitsust. – Postimees, 3. mai.
- Torop, Peeter** 2002. Tõlge kui kultuurimehhanism. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 848–854.
- Tuglas, Friedebert** 1912a. Kirjanduslik stiil. Mõned leheküljed salmi ja proosa ajaloost. – Noor-Eesti IV. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 23–100.
- Tuglas, Friedebert** 1918. Noor-Eesti 1903–1905. – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 9–22.
- Vihma, Helgi** (koost) 1990. Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus. Tallinn: Valgus.
-

Daniele Monticelli – *PhD* semiootika alal, Tallinna Ülikooli itaalia keele ja kultuuri lektor.
E-post: monticelli@hotmail.ee